

TANZİMAT SONRASI OSMANLI'DA OTELCİLİK TEŞEBBÜSLERİ VE OSMANLI OTELLER KUMPANYASI

HOTEL MANAGEMENT ENTERPRISES IN THE OTTOMANSAFTER TANZİMAT PERİOD AND OTTOMAN HOTEL COMPANY (KUMPANYA)

Yrd. Doç. Dr. Ercüment TOPUZ

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Tarih Bölümü

ercumenttopuz@vyu.edu.tr

ÖZET

XVIII. yüzyılda sanayi inkılâbının sürdürülebilirliğini temin etme adına çeşitli iktisadi enstrümanların ihdası ve güncellenmesi gündeme gelmiş ve bu aktüalite konaklamaya ilişkin alışkanlıkları da yeniden tanımlamıştır. Bu tanımlamanın en önemli çıktılarından biri “otel” türü yeni bir konak kültürünün ve mimarisinin ortaya çıkışı olmuştur. Konaklama kültürüne ilişkin geleneği, mirasçısı ve komşusu olduğu dünyanın verileri üzerine inşa eden Osmanlı Devleti, bu kültürün aktüalizme edilmiş halinden ibaret olan “oterciliği” de aynı hassasiyetler üzerinden okumuştur. Bu bağlamda 1868 tarihinde İstanbul’da oteller inşa edilmesi amacıyla “Osmanlı Oteller Kumpanyası” adıyla bir şirket kurulmuştur.

Böyle bir hassasiyetin öncesine sebep olan gelişmeler, Tanzimat dönemi fikir ve pratiklerinin siyasi içtimai ve iktisadi hayatta meydana getirdiği karşılıklardan kaynaklanmıştır. Bu karşılıkları daha sistematik bir şekilde karşılama kaygılarından neşet eden bu kumpanya, seyahat ve konaklama sisteminde önemli değişikliklere sebep olacak bir ortam meydana getirmiştir. İstanbul’da ilk modern otel örneklerine 1840’larda rastlanılmış olsa da bu tür örneklerle sistemli bir hüviyet kazandıran gelişmeler, Osmanlı Oteller Kumpanyası gibi devlet destekli şirketler vasıtasıyla gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada XIX. yüzyıl Osmanlısında yaşanan çağdaşlaşma teşebbüslerinin konaklama kültüründe ne tür değişimlere ortam hazırladığı araştırılmaktadır. Osmanlı Oteller Kumpanyası örneği üzerinden anlamlandırılacak olan bu çalışmada arşiv kaynakları başta olmak üzere bu konuda kaleme alınmış yayınlar kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tanzimat, Otel, Şirket

ABSTRACT

In order to ensure the sustainability of the industrial revolution in the eighteenth century, the introduction and updating of various economic instruments has come into force and this actuality has also redefined the habits of accommodation. One of the most important out puts of this definition is the "hotel" type of new mansion culture and architecture. The Ottoman Empire has built on the teachings of the World that it is a cultural heritage and neighboring accommodation. In the Ottoman Empire, this culture is read through the same sensitivities as "hotelism" which is actuated state. In this context, a company was established with the name of "Ottoman Hotel Company (Kumpanyası)" in order to build a hotel in Istanbul in 1864.

The developments leading to such a sensitivity are due to the needs of the Tanzimat era ideas and practices brought about in political social and economic life. This company, which established to achieve these needs in a more systematic way, has brought an environment that

will cause significant changes in the travel and accommodation system. Although the first modern hotels in Istanbul were found in the 1840s, developments that gave a systematic identity to such examples took place through state sponsored companies such as the Ottoman Hotel Company (Kumpanyası).

In this study, Centuries of modernization in the Ottoman Empire are investigating what kinds of changes are being made in the accommodation culture. In this study, which will be interpreted through the example of the Ottoman Hotel Company (Kumpanyası), the archived sources will be mainly used and the articles that have been received in this regard will be used.

Keywords: Ottoman, Tanzimat, Hotel, Company

GİRİŞ

Fransızca “hotel” kelimesinden mütevellit “otel” kavramı, konaklama işlevi için inşa edilmiş yapıları ifade eder. Kavramın, ticari ilişkileri yeniden tanımlandıran sanayi inkılabı çağında kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir. Dolayısıyla inkılâbın müessisi olan İngiltere, inkılâbın müesseselerini kurmakta olduğu raylı ulaşım sistemleriyle ülkenin ücra noktalarına taşınmasını kolaylaştırmak için “otel” türü konaklama yapılarının çoğalmasını sağlamıştır. XIX. yüzyılla birlikte bu gelişmenin Avrupa ve Amerika’da yaygınlaşmasıyla “otelcilik” beynelmilel bir hüviyet kazanmıştır.

Otelciliğin beynelmilel bir kimlik kazanması, kapitalist sistemin hareketli hatlarının sabit vagonları olarak görev yapmasından ileri gelmiştir. Kapitalist sistem ticari ağlarının kıtalararası bir geçişkenliğe doğru hızla evrilmesi, üç kıta üzerinde meskûn Osmanlı Devleti’ni de 1838 ticaret antlaşmasıyla kapsama alanına dâhil etmiştir. 1838 ticaret antlaşmasıyla Osmanlı payitahtı çok çeşitli milletlere mensup tüccar zümrelerinin ziyaretlerine sebep olmuş ve bu gelişme konaklama kültürün de otelcilik türü yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Tanzimat fermanı ve sonrasında yapılan düzenlemelerle İstanbul meskûn alanlarının surların dışına taşınması ve gayr-i Müslimlerin mekânlarına ilişkin sınırlandırmaların kaldırılması gibi etkenler bağlamında nüfus yoğunluğunun dolayısıyla sakinlerinin çeşitliliğinin artması konaklama kültürüne ilişkin bu zemini beslemiştir. Diğer taraftan XIX yüzyıl ikinci çeyreği ile birlikte Kafkas Müslümanlarının hac ibadetlerini ifa etmek için deniz güzergâhını tercih etmeleri İstanbul’daki konaklama kültürünün çeşitlenmesine yardımcı olmuştur. İstanbul merkezli bir gelişme mecrasına sahip olan otel tipi konaklama yapıları kısa bir süre içerisinde diğer Osmanlı kentlerinde de yükselmeye başlamıştır.

1.Osmanlı Konaklama Kültüründe Konjonktürel Değişim: Handan Otele

Konaklama kültürü, insanın daha elverişli bir hayat tarzı elde etmek maksadıyla yapmış olduğu seyahatleri kolaylaştırmak maksadıyla ortaya çıkartılmış kısa soluklu dinlenme giderlerinin toplamından ibarettir. Bu arayışlar umumiyetle Anadolu merkezli bir çevrede tecrübe edildiğinden dolayı konaklama kültürüne ilişkin ilk örneklerle bu coğrafi sahada rastlanmak mümkündür.

Osmanlı-İslam öncesi dönemde başta İstanbul (Konstantinopolis) olmak üzere buranın hinterlandından gelip geçenlerin konaklayacağı pek çok yapı inşa edilmiştir. Dini hassasiyetlerin yön verdiği bu inşa sürecine ticari kaygılarında dâhil edilmesiyle çok çeşitli

konaklama yapıları ortaya çıkmıştır. Kar hedefiyle inşa edilmiş konaklama yapıları “pandoheion” denilmiştir. İptidai manada otel türü konaklama işlevlerine sahip olan bu yapılar, yolcuların eğlence ihtiyaçlarını da karşılamak üzere tasarlanmışlardır. Kar amacı gütmeyen ihtiyaç sahibi kişilerin hem misafir edilmesine hem de maddi ve manevi taleplerini karşılamak üzere kurulan konaklama yapılarına da “ksenodoheion” tabiri kullanılmıştır (Hür, 1994: 48).

Anadolu’daki Roma imparatorluğuna ait konaklama kültürü, Selçuklular ile birlikte daha üst bir kulvara taşınmıştır. Selçuklular bu tecrübeyi Karahanlı ve Gazneli Devletlerinden miras aldığı “ribat” lar ile harmanlayarak kendine özgün konaklama kültürünü ortaya çıkarmışlardır. Kervansaraylar ve hanlar üzerine yükselen bu kültür Anadolu’yu dönemin siyasi, içtimai, iktisadi, dini eğitim yönünden farklı dinlere, mezheplere, meşreplere mensup insanların kısa ve uzun soluklu merkezi haline getirdi (Turan, 1964: 487).

Kentler arasında ticari hayat başta olmak üzere çeşitli seyahatleri kolaylaştırmak maksadı ile yapılanlara “kervansaray”, aynı amaç ile mükellef kent sınırları dâhilindeki binalara da “Han” denilmiştir (Çetin, 1981:180). Ticari hayatı canlandırmak maksadıyla inşa edilen bu tür yapılar umumiyetle bir devenin 7-8 saatte alacağı mesafelerin sonunda kuruldukları için başta İpek Yolu güzergâhı olmak üzere diğer ticari yollardaki sayıları çok fazla artmıştır. Örneğin Sivas-Kayseri yolu (195 km’dir) arasında kervansaray sayısı 24 olarak tespit edilmiştir (Çetin, 1981:180).

Anadolu Selçuklu bakiyesinin meşru mirasçısı olarak ortaya çıkan Osmanlılar, Anadolu’daki İslam öncesi ve sonrası konaklama kültürünü güncelleyerek bu mirası Balkanlar ve Doğu Avrupa’daki birikimle harmanlamıştır. Ticari hassasiyetlerin yön verdiği bu güncelleme faaliyetleri, iktisadi hayatı canlandırdığı gibi özellikle hac ibadeti için yollara revan Müslim ve Gayrimüslim seyahatlerini de kolaylaştırdığından dolayı devletin toplumsal meşruiyetine de katkı sağlamıştır. Ticari, dini vb. hassasiyetlerce öncelenen konaklama kültürü, merkez ve taşra arasındaki en önemli haberleşme ağının sabit birer siyasi istasyonları olarak da görev yapmıştır.

İstanbul’un fethiyle birlikte devlet, imparatorluk geleneği ile eşitlenmiş ve üç dinin kutsal kentlerinin ve eski dünyanın ilim merkezlerinin de kısa süreyle Osmanlı ülkesine dâhil edilmesi konaklama kültüründe doğal bir dönüşüme sebep olmuştur. Bu dönüşümde payitaht İstanbul hem üç dinin kutsal mekânlarının yönetildiği merkez hem de eski ve orta dönem ilmi birikiminin istinsah edileceği başkent olması dolayısıyla anahtar bir role sahip olmuştur. Bu ve buna benzer sebeplerle başta İstanbul, Kudüs, Kahire, Bağdat, Mekke ve Medine olmak üzere çeşitli Osmanlı kentleri, farklı milletlere mensup seyyahlara hem dini ve ilmi hem de ticari vb. doyumluklarını doyurmak maksadıyla ev sahipliği yapmışlardır. Bu tespiti tahkim eden birçok örnek Osmanlı dünyasında mevcuttur. Örneğin Suraiye Faroqi’nin “Hacılar ve Sultanlar” adlı eserinde Osmanlı hanedanının Mekke’de mevcut hanları hacıların hizmetine sunulması için ortaya koymuş oldukları maddi ve manevi performansı şu şekilde ifade etmiştir. “*Medine’deki yoksul hacı adaylarının kaldığı 63 handa yapılan onarımlar toplam 32000 altın olarak hesaplanıyordu ki bu 16.yüzyılın sonunda Medine’deki onarımların toplam 92000 altına ulaşması anlamına gelmekteydi. 1564 ’te bir tek hanın yenilenmesi ve genişletilmesi, bin altına çıkıyordu.*” (Faroqi, 1995:107).

Konaklama kültürü üzerinden devletin bu şehirlerle birlikte diğer Osmanlı kentlerinin hadimliğine soyunması harici dünyada itibarını tesis ettiği gibi kendi sınırları dâhilindeki sosyal

aklın nezdinde de meşruiyetini tahkim etmiştir. Örneğin payitaht İstanbul’da XVII. yüzyılda Haceganın yaptırdığı 70 ile 300 oda arasında değişen 28 han ve 14 kervansaray ile genelde bekârların meskûn olduğu ancak dışarıdan gelenlerin konaklamalarına ruhsat verilmiş yüzlerce bekârhane iktisadi ve içtimai hassasiyetler üzerinden hizmet etmişlerdir (Evliya Çelebi I/1, 2003:279-282). Bursa’da da ticari faaliyetler için *108 ve yolcular, gelen ve gidenler konup göçer, bedava yatılır, teklifsiz kalınır evler mesabesinde 10 adet kervansaray ve zanaat ehli, garip ve başka şehirlerden gelmiş bekârlara hizmet veren 70 adet bekârhane mevcuttur* (Evliya Çelebi II/1, 2003: 20). Bir diğer örnek olarak Üsküdar’da aynı hassasiyetler üzerinden herkese açık misafirhaneler olarak hizmet veren 11 kervansaray mevcuttur (Evliya Çelebi I/2, 2003: 435). Diğer taraftan bu hizmet anlayışı, XVII. yüzyılda siyasi ve içtimai çalkantılar nedeniyle kırsal alandan kente olan göçü koordine etmiş, zımnî anlamda toplumsal hafızada meydana gelen siyasi kaygıları da asgariye indirgemeyi amaçlamıştır.

Dönem müşahitlerinden Eremyan Çelebi Kömürçian’da İstanbul’a ilişkin gözlemlerinde bu konaklama yapılarının işlevselliğini şu şekilde tasvir etmiştir. “...misafirhanede bulunanlara vakıf şartına göre yalnız üç gün, günde iki defa birer bakır sini ile herkese birer tas buğday çorbası ve birer ekmek ve her gece birer mum, her at başına da bir yem sadakası verilirdi.” (Kömürçian, 1988: 280). Yine bu dönemde İstanbul’da İngiliz elçisi olarak bulunan Winchesley Kontu’nun silahtarı ve katibi olan Ricaut ise hanların nitelik ve niceliklerini şu ölçekte tersim ve tasvir etmiştir. “Geceleri yolculuk yapanlar için Han yaptırmayı dini bir görev sayarlar; oralarda sığınabilecek bir çatı bulanlar, Hanları yaptıranlara hayır dualarını yollarlar. Türkler bu tür yapıları yapmakta çok mahirdirler, İmparatorluğun hemen her tarafında bunlara rastlamak mümkündür. Camilerin yanına yapılan hanlarda ayrıca hamamlar, yolcular için gerekli maddeleri satan dükkânlar bulunur. Bir kısmının öyle fazla geliri vardır ki, geceleri Handa konaklayanlara akşam yemeği bedava verilir. (Ricaut, 2004: 169)

XVIII. yüzyıl bir önceki asırdaki konaklama kültürüne ilişkin alışkanlıkların devam ettirildiği bir dönem olmuştur. Yüzyılın ilk çeyreğinde Lady Montagu, “Türkiye Mektuplarında” hanlara ilişkin niceliksel bir atıfta bulunmuş ve oda sayılarının fazlalığından dolayı hanların büyüklüğünden dolayısıyla şehirde çok belirgin olduklarını ifade etmiştir (Montagu, 128). İktisadi hassasiyetler paralelinde inşa edilen han ve kervansaraylara ilişkin bu tür gözlemler, P.Ğ İnciciyan (1758-1833) tarafından da daha ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Örneğin “Sultan İbrahim’in validesi Kösem Sultan’ın yaptırdığı 366 odalı Valide hanı; Mehmed IV’in sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa binası olup içinde büyük bir sarnıç bulunan Vezir hanı; Ahmed III’ in sadrazamı İbrahim Paşa’nın yaptırdığı Çuhacılar hanı, Mustafa III tarafından h. 1175 senesinde yapılan Yeni han. Üç katlı olup 166 odası bulunan bu handa, her kadın, muhtelif yükseklikteki üç sokağa açılan üç kapısı vardır.” (İnciciyan, 1956: 24).

Konaklama kültürü, sanayi inkılâbı tezahürlerinin somut bir şekilde hissedildiği XIX. yüzyılda önceki dönemlerle kıyaslanamayacak bir değişime maruz kalmıştır. Sanayi inkılâbı, üretim biçimlerini kitlesel bir kulvara taşımış ortaya çıkan artık ürünün transferini kolaylaştırmak maksadıyla sınırların saydamlaşmasını dolayısıyla ticaret yollarının ve bu yollar üzerindeki konaklama ve koruma yapılarının güncellemesini mecburi kılmıştır. Bu türden hassasiyetlerin sahadaki karşılıklarından biri han ve kervansarayların yerine ikame edilecek olan “oteller” olmuştur.

Osmanlı Devleti’nde handan otele doğru değişim, modernleşme kaygılarının kendini iyiden iyiye hissettirdiği bir dönemde vuku’ bulmuştur. Yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı konaklama kültürünün bir parçasını teşkil edecek olan bu yapıların zuhurundan evvel han ve türevi binaların misyonlarına uygun bir şekilde hizmet üretmelerini temin etmek maksadıyla yürürlükte olan teftiş mekanizmalarının işlevselliğine ilişkin belirli kentlerde kararlar alınmıştır. XIX. yüzyılın ilk on yılında yürürlüğe konulan bu tür uygulamalar handan otele doğru sürecin bahanesini teşkil ederek değişimi kolaylaştırmıştır. Bu kararlar Şanizade tarihinden şu şekilde ifade edilmiştir

“*Ve İstanbul dâhilinde olan bi'l-cümle hânlar da kâ'in odalarda bulunan re'âyâ, isim ve şöhratlarıyla tahrîr u defter olunarak, birbirlerine kefilvekefilsiz kalanlar ihrâc ve bulunan eslihalarının değer behâları ile bi't-temâm devşirilmesi ve behâları Defterdâr Efendi'ye hitâben sâdir olan fermân-ı 'âlî mücebince 'an-nakdîn cânib-i mîrîden verilerek, esliha defterleriyle Bâb-ı 'âlî'ye gönderilmesi ve ba'de'l-yevm hâricden kefilsiz re'âyâ hân odalarına iskân olunmaması zımında her bir hâna hâricden ve mutlaka ehl-i İslâm'dan birer Nâzır ikâme olunması hususlarını şâmil İstanbul Kadısı Efendi'ye hitâben fermân-ı 'âlî-şân sahîfe-pîrây-il sudûr ve bu mevâddın teftişine Dergâh-ı 'âlikapucu-başlarından sâbık Cebeci-başı 'Ali Ağâ me'mûr oldu. Ve taraf-ı şer'den bir Kâtib Efendi dahi ta'yîn kılınarak, mûmâileyhimâ ma'rifetiyle der'akab icrây-ı muktezây-ı emr-i şerife mübâşeret olundu*” (Şanizade MehmedAta'ullah Efendi,C.I, 2008: 1077-78)

“*Müşârunileyh tarafından bu defa vâride olan tahrîrâtın hulâsa-i mefhûmunda, müşârunileyhin İzmir'e vusulünde firâr eden bin beş yüzden mütecâviz erbâb-ı fesâdın ba'de'l-yevm derûn-i hânlar da iskân olunmamaları ve ashâb-ı ticâretten olanlar 'ırz ve ticâretleriyle meşgul olmak üzere küfelâyâ bend olunarak hânlar da bunların iskân kılınması ve odalarda müsella kimesne mukim olmayup, efrâd-ı nâsdan kefilsiz ve mechûlül-ahvâl kimselerin belde-i mezbûrede içtimâlarına ruhsat verilmemesi ve bir edebî zuhûrunda derhâl taraf-ı şer'-i şerife ve zâbitâna haber verilerek hakkından gelinmesi ve bu veçhile hâncıların birbirlerine kefil olmaları...*” (Şanizade MehmedAta'ullah Efendi,C.II, 2008: 759)

2.Sanayi İnkılâbının Sabit Vagonları: Osmanlı'da Oteller ve Oteller Kumpanyası

Eski dünya artıklarının anlamlandırılmasından neşet eden modern dünya, istikrar ve istikbalini kendini var eden yeni üretim-tüketim biçimlerinin/ilişkilerinin ve bunlardan kaynaklı siyasi, içtimai davranış şekillerinin muhafazasında görmüştür. Bu yenedünyanın etiketini liberalizm oluştururken reklamını bir başka ifade ile yaygınlaşmasını ulaşım yollarının ve araçlarının modernize edilmesi teşkil etmiştir. Uzakları yakın eden bu gelişmenin ulaşılan yerlerde tutunabilmesinin sıhhatini ise konaklama kültüründe yapılan değişimler sağlamıştır. Otel türü konaklama yapılarının ortaya çıkışları ve evrensel bir hüviyet ile hizmet anlayışlarını dünyanın en ücra köşelerine taşımaları bu gelişmelerin sonucunda olmuştur.

Sözlükte konak, daire, misafirhane, han, bir daire-i resmîyeye mahsus konak ve lokanta anlamlarına gelen “hotel” kelimesi ilk kez Fransızca 'da kullanılmıştır (Sami, 1322: 1205).Ancak bu tür konaklama yapılarının yaygınlaşması, sanayi inkılâbının müessisleri olan İngilizlerce sağlanmıştır. Bu yapıların Osmanlı payitahtındaki kuruluş tarihi net olarak ifade edilmese de 1831'deGalata'da yaşanan büyük yangın sonrasında inşa edildikleri belirtilmektedir(Gül, 2009: 36).1840 tarihinde Hotel des Quatre Nations'un ve 1841'de de

Hotel d'Angleterre'nin açıldığı bilinmektedir (Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 1994: 179).

Balta limanı ticaret antlaşması ile Tanzimat Fermanı'nın ilanını müteakip açılan her iki otel, Osmanlı coğrafyasına olan ilginin artacağına yönelik izlenimin ilk tezahürleridir. Osmanlı devlet geleneğinde keskin değişimlerin habercisi olan bu gelişmeler, konaklama kültürünün de niteliğine ve niceliğine ilişkin bir öngörü vermiştir. Bu öngörünün somut örneklerinden biri Levanten denilen gayr-i Müslim Osmanlı teb'a ile yabancı müteşebbislere, ulaşım ve konaklama başta olmak üzere çeşitli alanlarda yatırımlarını artırmalarına ortam hazırlanması olmuştur.

Yabancı müteşebbislere yönelik tanınan imkânların ulaşım noktasındaki ilk meyvesi Batı Anadolu'da İzmir- Aydın demiryollarının 1857 yılında başlayan inşasının 1866 tarihinde bitirilmesi (Akyıldız, 2005: 26-35). Osmanlı Ülkesinin özelde Rumeli, nihai hedef olarak da Avrupa'yla entegresini esas alan demiryollarının yapımına ilişkin ilk mukavele ise 1857 yılında ikinci sözleşme 1860 üçüncüsü 1863 yıllarında imza edilmiş ancak bu işi yüklenen şirketler mükellefiyetlerine mugayir bir tarzda hareket ettiklerinden sözleşmeleri tek taraflı feshedilmiştir. 1869 tarihinde bu defa son kez hattın yapımı için Brüksel bankerlerinden daha sonra Avusturya vatandaşı olmuş Yahudi Baron Hirsch ile sözleşme yapılmıştır. Hattın işletilmesi için de meşhur Yahudi banker Rothchild'in sahibi olduğu Avusturya Güney Demiryolları şirketi adına hareket eden Paulin Talabot ile 99 yıllık imtiyaza havi bir mukavele imzalanmıştır. Aynı yıl içinde Avusturya Güney Demiryolları şirketi işletme haklarından vazgeçmiş ve Baron Hirsch işletme haklarını da kurduğu yeni bir şirket üzerinden üstlenmiştir. Rumeli demiryolları Bosna-Hersek ve Sırp isyanlarından önce bitirilmiş ve devlet tarafından teslim alınmıştır. Nihai hedef olarak zikredilen Avrupa ile bağlantı 1882 tarihinde Osmanlı, Avusturya, Sırbistan ve Bulgaristan'ın dörtlü olarak kendi coğrafyalarındaki hatları inşa etmek için anlaşmalarından yaklaşık 6 altı sonra (1888) Viyana-İstanbul arası Şark Ekspresi (Orient Express) hizmete başlamıştır (Engin, 1992: 45-149). Bu hattın siyasi, iktisadi, askeri, idari ve içtimai açılardan üzerinden geçtiği ülkelere ve kentlere olumlu katkıları söz konusudur. Ancak farklı dini, mezhep, meşrep ve etnisiteye mensup milletleri aynı vagonlar içerisinde taşıdığı ve farklı kültürlerle tanıştırdığı şüphesizdir. Bu tanışıklık için uzun mesafeler kat eden yolcuların zihni ve fiziki yorgunlukları ise sistemin sükûnetini tayin eden ve sabit vagonlar olarak zikredilen otellerce üstlenilmiştir. Bu tespitin somut göstergelerinden biri "Rumeli Demiryolları" ile "Şark Ekspres"inin faaliyetlerinin tamamlayıcı unsurları olarak sadece Beyoğlu'nda 20 otelin hizmete açılmış olmasıdır. "Annuaire Orientale" ve «Annuaire Commercial» başlıklı derlemelere göre, 19. yüzyılın sonlarında Beyoğlu'nda şu oteller bulunuyordu: PeraPalace, Hotel d'Angleterre, Tokatlıyan Oteli, Grand Hotel d'Orient, Hotel desQuatre Nations, Hotel de Bysance, Hotel de Pera, Hotel de France, Hotel de la Grande-Bretagne, Hotel de Londre, Grand Hotel de Luxembourg, Hotel de Paris, Hotel de Vienne, Hotel Saint Petersburg, Grand Hotel National, Hotel Imperial, Hotel Bristol, Hotel Germania, Grand Hotel Kroecker, Hotel des Princes (Deleon, 1993: 68)

Beyoğlu özelinden İstanbul'da otellerin bu denli artması Rumeli Demiryolları ve Şark Ekspresi örneğinde olduğu üzere şehrin, demiryolları ve deniz ulaşım ağları ile hem ülke içi hem de dış dünya ile irtibatının kolaylaştırılmasından kaynaklanmıştır. Bu kolaylık Müslimlerin ve Gayrimüslimlerin hac farızası gibi farklı dini niyetler ile kutsal mekân ve memleketleri ziyaret etme arzularıyla yollara revan olmalarını ziyadeleştirmiştir. Avrupalı, Kafkas ve Balkan

kökenli ziyaretçilerin en fazla kullandıkları güzergâhlardan birinin İstanbul'dan geçmesi şehrin konuk sayısını dolayısıyla konaklama yapılarının sayılarını da artırmıştır. Yüzyılın sonuna doğru İstanbul'da konaklayan hüccacın misafir edilmesine yönelik emirnamelerin(BOA. DH. MKT. 120/7)sahadaki karşılıkları hiç şüphesiz mevcut otel ve benzeri konaklama yapılarının iyileştirilmesi ve artırılmasına bahane teşkil etmiştir.

Konak kültürünün nitelik ve nicelik açısından değişimini zaruri kılan bir diğer neden ise sanayi inkılabı çıktılarının teşhir edildiği sergilerdir. 1266 tarihli Ceride-i Havadis Gazetesi'nde devletin ilk uluslararası sergi olan Londra fuarına iştirak etmesindeki amacı, hâkimiyeti altındaki toprakların verimliliğini, tebaasının tarım, sanayi ve sanat alanlarındaki kabiliyetlerinin boyutunu göstermek olduğunu belirtmiştir. (Önsoy:1985;59) Ceride-i Havadis'in bu haberi, ülkenin maddi ve manevi zenginliklerinin reklamını yapmak ve bu değerleri pazarlayacak bir müşteri kitlesi oluşturmak olarak tasvir etmek makul bir yaklaşımdır. Böyle bir çabanın diğer tezahürleri ise 1855 tarihinde Paris'te 1862'de yine Londra'da düzenlenen fuarlara iştiraktır (Önsoy, 1985: 63-69). 1863 tarihinde İstanbul'da düzenlenen ve önceki uluslararası sergilerin bir muadili mevkiindeki "Sergi-i Umum-i Osmani" ise özellikle iç pazara yönelik olarak icra edilmiştir (Önsoy, 1985: 71-94). Açık bir davet niteliğinde olan bu tür çabaların konsolide edilmesi maksadıyla da konaklama kültürünün iyileştirilmesi şüphesiz gündeme gelmiştir. Bu durumun en somut gerekçelerinden biri 1905 tarihinde Edirne'de tertip olunan sergi için Bulgaristan ve Şarki Rumeli'den gelecek olan ziyaretçiler için yeterli sayıda otelin olmaması nedeniyle züvvarın belli sayılar ile sınırlandırılması noktasında yapılan yazışmalar gösterilebilir(BOA. A-MTZ. 134/2). Dolayısıyla bu tür organizasyonları özellikle ülkenin başkentinde icra etmek prestij açısından gelecek olan davetli ve ziyaretçilerin konaklamasını temin edecek belli sayılarda otel ve türevi yapıların inşa ve küşadını zorunlu kılmıştır.

Konaklama kültürüne ilişkin bu gelişme seyrinin somut olarak seyredildiği canlı bir müze hüviyetindeki İstanbul'un serüveni belirsiz renklerde de olsa Doğu Roma'ya kadar dayanır. Ancak sanayi inkılâbının etkisiyle ulaşım da yaşanan devrimsel değişimlerin etkisiyle yukarıda da belirtildiği üzere bu belirsizliği belirginleştirmiş ve 1830'lar itibarıyla İstanbul Avrupalı orta sınıfın uğrak kentlerinden biri haline gelmiştir.

Ulaşım da bir diğer önemli gelişme olan buharlı gemilerin uzun seyahatler için dizayn edilmesiyle yolcuların, tren vagonlarında olduğu gibi gruplar halinde kolay ve konforlu bir şekilde farklı bölgelere seyahat etmeleri sağlandı. Bu bağlamda 30'lu yıllar Odessa, Marsilya, (Mansel, 2008: 351) Viyana ve Trieste (Löschburg, 1998: 119-120) gibi Avrupa şehirlerinden İstanbul'a seyahat hizmetlerinin yabancılarca verilmeye başlandığı ve İstanbul'un sonraki yıllarda seyr-i sefaının en önemli merkezlerinden biri haline geldiği bilinmektedir. Nitekim 1837 tarihinde İstanbul limanına gelen gemi sayısı 7342 iken 1868'de bu sayı 39901'e yükselmiştir (Mansel. 2008: 351). Deniz yolu ulaşımında İstanbul'un dünya ticaret ve seyahatinin uğrak yerlerinden biri haline gelmesi, konaklama kültürünün de hem nitelik hem de nicelik açısından değişimini zaruri kılmıştır. Bu değişim konaklama kültürüne ilişkin konforu da gündeme getirmiş ve otel sayılarının 60'lar sonrasında artmasına neden olmuştur. Bu artışla beraber devlet, ulaşım nokta-i nazarından hareketle otellerin hangi mahallelerde kurulacağına ilişkin bir düzenlenmeyi gündemine almıştır. Oteller yapılacak mahallenin dini ve demografik yapısıyla kentteki konumunu da göz ardı etmeyerek Pera, Üsküdar, Büyükağa ve Büyükdere'de İstanbul'a gelen konukların konaklayabileceği konforlu yapıların inşasına izin

verilmiştir. Ancak bu tür düzenlemelerin sahadaki karşılığı sınırlı kalmış, zikredilen bu mahaller dışında da birçok otel yapılmıştır. Belirli alanlarla otellerin yapımını sınırlandırmayı amaçlayan bu türden düzenlemeler özellikle *örgütlü turizmin* (“Turizm” sözcüğü İngilizcenin sözcük dağarcığına ilk kez 1800’lerde dâhil oldu ancak özellikle demiryollarının ve buharlı gemilerin gelişimi ile birlikte gezgin bir orta tabakanın ortaya çıkması kelimenin yaygın bir şekilde kullanımına neden olmuştur. (Löschburg, 1998: 120) yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşması ve konuk ihtiyaçlarının da kaplıcalara, doğal güzelliklere ve sayfiye gibi alanlara doğru kayması neticesinde İstanbul’un farklı mahallerinde de oteller açılmasına göz yumulmuştur(XIX. yüzyıl ikinci yarısında seyyahların seyahatlerini yaz mevsimine dolayısıyla yazlık tabir edilen yerlere doğru yoğunlaştırmasından dolayı bu yüzyılın ikinci yarısına “sayfiyeler çağı” denilmiştir. (XIX. yüzyılın ikini yarısından itibaren Avrupalıların tatillerini dolayısıyla seyahatlerini kaplıcalara, plajlara ve sayfiyelerin olduğu bölgelere yapması böyle bir tanımlandırmayı ortaya çıkmıştır. Bkz. Löschburg, 1998: 130)

Konaklama yapılarının hem nitelik hem de nicelik açısından değişimini konu edinen bu sürecin konforunu dolayısıyla kurumsallaşmasını sağlayan ilk gelişmelerden biri 1864 yılında “Osmanlı Oteller Kumpanyası”nın (Otel İmperyal Ottoman) kuruluşu ve gayretleriyle atılmıştır. J. Missiri tarafından teşkil olunan “*şirket-i mezkurenin makarrı dersaadette bulunacak ise de Büyükdere ve Heybeliada da dahi şu’beler ihdas olunabilecektir*”(BOA. İ.MVL.529/23721) ibaresiyle birlikte konuyla ilgili diğer belgelerde de “*Beyoğlu*” (BOA. İ.MVL.529/23721-5), “*Büyükdere, Büyükada dahi münasip mahallerde inşa edilebilecektir*” (BOA. A. DVN. MKL 77/1) ifadesi yer almıştır. Bu belgenin diğer sayfelerinde kurulacak olan şirketin genel yapısı hakkında bilgiler 36 madde halinde sıralanmıştır. Kurulacak şirketin iktisadi veçhelerinden hissedarlarına, kurul üyelerinin görev ve sorumluluklarından intihap olunacak başkanın misyonuna, toplantı günlerinden sayılarına ve devlete karşı mükellefiyetlerine kadar hükümlerin yer aldığı ayrıntılı bir nizamname olarak hazırlanmıştır. Osmanlı Oteller Kumpanyası’nın teşebbüsü, konaklama alanında kurumsallaşmanın ilk örneklerinden birini teşkil ettiği gibi bu alanda faaliyet göstereceklerle de bir standart tayin etmiştir. Bununla birlikte devletin bu konudaki hassasiyetlerinin güncellemesine belli oranlarda katkısı olmuştur. Yeni gelişmekte olan otelcilik sektörüne ilişkin duyarlılıklarını yeniden değerlendiren devlet, bu alandaki yatırımları desteklediği gibi siyasi ve iktisadi istikrarı için kontrolü de elden bırakmayarak teftiş mekanizmalarını devreye sokmuştur. Örnek olarak 1894 tarihinde Nakilmakres Şirketi (Kumpanyası) tarafından Tarabya’da “Tarabya Palas” isimli bir otel inşası için izin alındığı ancak yapılan teftiş sonucunda otel yerine kulüp inşa edildiği ortaya çıkınca şirketin izinleri iptal edilmiştir(BOA. İ.HUS. 25/80). Bir diğer örnekte ise Tarabya’daki otelin kapısı önünde insanların toplanarak kumar oynaması ve bazı siyasi dedikodular yapılması nedeniyle önlemler alındığı görülmektedir (BOA. İ.HUS. 29/94).

İstanbul’da, konaklama kültürü ve bu kültürün bir parçası olarak yeniden örgütlenen eğlence merkezlerinde vuku bulacak olan olumsuzlukları önlemek maksadıyla bu yapı sahiplerinin tabiiyetlerinin, adreslerinin ve mahiyetlerin yer aldığı defterler hazırlanılması emredilmiştir (BOA. İ.HUS. 88/49). Bu tür olumsuzlukları tasfiye etmek amacıyla alınan önlemlere ek olarak bu alanda devletin siyasi ve iktisadi prestijine katkı sunan bazı otel yöneticileri ise merkezi idare tarafından devlet nişanı ile ödüllendirilmişlerdir. 1901 tarihinde Pera Palas otel yöneticisinin dördüncü rütbeden Nişan-ı Osmani ile (BOA. İ.TAL. 263/21), aynı şekilde 1903 tarihinde Beyoğlu’nda bulunan Hotel Bristol yöneticisi de ikinci dereceden Nişan-ı Mecidi ile(BOA. İ.TAL. 300/19)taltif edilerek teşvik edilmişlerdir.

Siyasi ve iktisadi istikrarı için belli kriterler çerçevesinde teftiş mekanizmasını devreye sokan devlet sosyal sıhhatini tehdit eden uygunsuz tavır ve davranışları da tasfiye ve tenkil etmek için bazı önlemler aldığı görülmektedir(BOA. İ.HUS. 88/49- BOA. İ.DH. 1327/43). Bu bağlamda 1897 tarihinde Galata Tramvay caddesinde bulunan Otel Domarin’de konaklayan bayanların uygunsuz davranışlarının mahalle kültürü ile uyuşmadığından daha dikkatli davranılmasını talep etmiş(BOA. A- MKT.MHM. 532/11) hakeza a oteli kapısında bulunan kişilerin kumar ve benzeri fiilileri irtikap ettiklerinden bu gibi eylemlerin tenkili için önlemler almıştır (BOA. İ.HUS. 29/94). Devletin bu tür davranışlara mahal veren konaklama yapılarını uyarması ve yukarıda da zikredildiği üzere bazılarını teşvik ve taltiflerle takviye etmesi siyasi, iktisadi ve içtimai istikrarından ve istikbal kaygısından kaynaklanmıştır.

SONUÇ

Sanayi inkılâbının sübvansesiyle ulaşım araç ve gereçlerinin XIX. yüzyılın ikinci yarısında yakaladığı ivme, seyahat algısını dönüştürmüş ve demografik sirkülasyonu hiç olmadığı kadar kıtalararası yolculuklara sürüklemiştir. Bu sürüklenişin hem sürekliliğinin hem de sükûnetinin sabit vagonlarını ise oteller sağlamıştır. Üç kıtanın en önemli girizgâhlarından olan İstanbul, demiryolu ulaşımı başta olmak üzere kıtalararası uzaklıkları yakın eden güzergâhların bağlantı noktalarında bulunması nedeniyle sabit vagonlar olarak zikredilen otellere ev sahipliği yapmış kentlerinden biri olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti, başkentinin konumunu tahkim eden bu gelişmenin sıhhatini takviye etmek amacıyla da konaklama yapılarının güncellenmesine yönelik projeler üreten kişi ve kurumları desteklemiştir.

Devlet desteğindeki demiryolları ve deniz ulaşımı başta olmak üzere çeşitli alanlardaki inşaların XIX. yüzyılın ikici yarısında Osmanlı’nın Avrupayla olan iltisakını kolaylaştırmış, İstanbul’daki konaklama ve bu kültüre merbut eğlence yapılarının çeşitlenmesine ve çoğalmasına neden olmuştur. Konaklama sektöründe yaşanan bu çoğulluk ve çeşitlilik yatırım yapan yerli ve yabancı müteşebbislerce sağlanmış ve bu alanda yaşanan yatırım süreci kurumsallaşma dolayısıyla konforu da temin etmiştir. Bu gelişmeler otel özelinden konaklama kültüründe ki standardizasyonunun tayinine temel teşkil etmiş devlette teftiş mekanizmasını devreye sokarak bu gelişmelerin savunusunu yapmıştır. Bu bağlamda otel yapılacak mahallerden, yapan kişilerin tabiiyetlerine, otellerin adreslerinden müdavimlerine kadar çok boyutlu bir kayıt sistemi yürürlüğe koyulmuştur. Geçmiş uygulamaların güncellenmesini esas alan bu sistemle devlet, siyasi, iktisadi istikrarını, içtimai sıhhatini toplamda ise istikbaline ilişkin olumlulukları takviye ve olumsuzlukları tasfiyeyi amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (2007), *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Akyıldız, A.(2005), *Anka’nın Sonbaharı (Osmanlı’da İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye)*, İstanbul: İletişim.
- Çetin, O.(1981), *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, İstanbul.
- Deleon, J.(1993), *Bir Tutam İstanbul*, İstanbul: Altın Kitaplar.
- Otel(1994), *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yurt.
- Engin, V.(1992), *Rumeli Demiryolları*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul.

- Eremyan Çelebi Kömürçüyan (1988), *İstanbul Tarihi (XVII. Asırda İstanbul)*, Tercüme: Hrand D. Andreasyan, Yay. Haz: Kevork Pamukçuyan, İstanbul: Eren.
- Evliya Çelebi (2003), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, C.I-II-1/2. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi.
- Faroqhi, S. (1995), *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Gül, M. (2009), *Emergence Of Modern İstanbul (Transformation And Modernisation Of A City)*, London-Newyork: I.B. Tauris.
- Hür, A. (1994) Konaklama, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı.
- Kazıcı, Z. (1999), *İslam Medeniyeti ve Müesseseler Tarihi*, İstanbul: Kayıhan.
- Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Ayşe Kurutluoğlu (Çev.). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eserleri.
- Löschburg, W. (1998), *Seyahatin Kültür Tarihi*, Ankara: Dost.
- Mansel, P. (2008), *Konstantiniyye Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924*, Şerif Erol (Çev.). İstanbul: Everest.
- İnciciyan. P. Ğ. (1956), *XVIII. Asırda İstanbul*, Tercüme: Hrand D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul.
- Ricaut (2004), *Türklerin Siyasi Düsturları*, İstanbul: Elips.
- Şanizade Mehmed Ata'ullah Efendi (2008), *Şani-Zade Tarihi (1223-1237/1808-1821)*, C. I-II, İstanbul: Çamlıca.
- Şemseddin Sami (1322), *Dictionnaire Français-Turcillustre De 3000 Gravures*, İstanbul: Mihran.
- Turan, O. (1964), Selçuklu Kervansarayları, *Belleten*, C.X, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ARŞİV KAYNAKLARI

- BOA. İ.MVL.529/23721.
- BOA. A. DVN.MKL 77/1.
- BOA. A. DVN.MKL 77/1.
- BOA. İ.HUS. 25/80.
- BOA. İ.HUS. 29/94.
- BOA. İ.HUS. 88/49.
- BOA. İ.TAL. 263/21.
- BOA. İ.TAL. 300/19.
- BOA. İ.DH. 1327/43.
- BOA. A- MKT. MHM. 532/11.